

Полученные результаты исследования позволили в дальнейшем моделировать процесс изучения пословиц на уроках литературного чтения. Предлагаем наиболее эффективные методические приёмы работы и учебные задания:

1. *Опорные слова*. Например, учащимся предлагались два слова для того, чтобы восстановить пословицу: *труд — лень; язык — дело; камень — карман*. Данный приём применялся при изучении стихотворений Э. Мошковской «Обида» и В. Берестова «Обида».

2. *Восстанови разрушенное*. На доске записывались слова из пословицы, школьникам необходимо было её восстановить. Например: *На, воду, возят, сердитых — на сердитых воду возят. Без, корень, и, не растёт, полынь — без корня и полынь не растёт*. Этот приём использовался при работе со стихотворениями С. Михалкова «Сила воли» и А. Сметанина «Я — хороший».

3. *Кроссворд*. Учащимся нужно было вставить пропущенное слово в пословицу. Затем это слово вписывалось под соответствующим номером в кроссворд и соотносилось с ранее изученным произведением. Например, *брат сестре не указ в ... (стряпне); в тесноте, да не в ... (обиде); где лад, там и ... (клад)*. Данный приём является наиболее применимым на уроках обобщения и систематизации знаний (например, в процессе обобщения материала по разделу «Басни»).

4. *Игра «Объедини нас»*. Младшим школьникам предлагался лист, на котором вперемешку написаны слова из известных пословиц. Учащиеся группировали их и читали пословицы, которые у них получились. Например, *Цыплят, железо, осени, куй, считают, горячо, пока, по — цыплят по осени считают; куй железо пока горячо* (изучение басни Л. Толстого «Стрекоза и муравей»).

В каждом случае обучающимся необходимо было объяснить семантику пословицы.

После осуществления формирующего этапа эксперимента было проведено повторное измерение уровня интеллектуального развития при помощи методики Б. В. Зейгарник. Сравнение результатов констатирующего и контрольного этапов при помощи Т-критерия Вилкоксона позволило увидеть положительную динамику, появившуюся после проведения экспериментальной работы.

Заключение. На основании изучения данной проблемы и проведения экспериментальной работы можно сформулировать следующие выводы. Изучение теоретических аспектов использования пословиц показало, что они обладают огромным воспитательным и обучающим потенциалом. Это обусловлено их образностью, лаконичностью, своеобразием формы и содержания. Анализ методических основ изучения пословиц показал, что центральное место на уроке занимает поиск их значения, осознание инносказательного смысла.

Проведение опытно-экспериментальной работы по изучению влияния пословиц в контексте исследуемой проблемы дало возможность установить, что регулярное использование данного фольклорного жанра способствует развитию интеллектуальной сферы личности.

Список цитируемых источников

1. Буравова, О. С. Устное народное творчество в воспитании нравственной культуры школьников / О. С. Буравова // Нач. шк. : Ежемес. науч.-метод. журн. — 2010. — № 7. — С. 24—25.
2. Зейгарник, Б. В. Патофизиология : учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Б. В. Зейгарник. — 2-е изд., стереотипное. — М. : Академия, 2003. — 208 с.

УДК 821.161.3-1 Караткевич

К. П. Шкут

Установа адукацыі «Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт», Баранавічы, Рэспубліка Беларусь

СІНТАГМАТЫЧНЫЯ АДНОСІНЫ КАНЦЭПТА «ЛЁС» ЯК АДЛЮСТРАВАННЕ МОЎНАЙ КАРЦІНЫ СВЕТУ Ў ПАЭЗІІ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Уводзіны. Сучаснае мовазнаўства вызначаецца імкненнем да сінтэзу навуковых ведаў з розных галін навукі і разгляду мовы як антрапацэнтрычнай сістэмы ведаў, якая ўвасабляе сацыяльны і духоўны вопыт нацыі. Менавіта з гэтых пазіцый аналізуецца мова ў лінгвакультуралагічным аспекце. Лінгвакультуралогія — комплексная галіна навуковых ведаў пра ўзаемазвязь і ўзаемаўплыў мовы і культуры [1, с. 73].

Сярод найважнейшых тэрмінаў лінгвакультуралогіі, якія складаюць праблемнае поле гэтай навукі, вылучаюцца паняцці «канцэпт» і «моўная карціна свету». Апошняя вызначаецца як сістэма адлюстраваных у моўнай семантыцы вобразаў, якія інтэрпрэтуюць вопыт народа, што гаворыць на гэтай мове. Моўная карціна свету аб'ектыўна адлюстроўвае ўспрыманне свету носбітамі дадзенай культуры, але чалавечае адлюстраванне не з'яўляецца механічным, яно мае творчы (і таму ў вядомай меры суб'ектыўны) характар [2, с. 187].

У сваю чаргу, канцэпт — з'ява таго ж парадка, што і паняцце. З аднаго боку, канцэпт — гэта згустак культуры ў свядомасці чалавека; тое, у выглядзе чаго культура ўваходзіць у ментальны свет чалавека. З другога

боку, канцэпт — гэта тое, з дапамогай чаго звычайны чалавек, не «творца культурных каштоўнасцей» — сам уваходзіць у культуру, а ў некаторых выпадках і ўплывае на яе [1, с. 40]. Сваё сэнсавое напаўненне канцэпты выражаюць праз лексічныя адзінкі, якія знаходзяцца побач, спалучаюцца з імі і ўдакладняюць сутнасць канцэпта ў кантэксце. Вызначэнне спалучальнасці канцэптаў у плыні мастацкага твора можа дапамагчы ў спасціжэнні моўнай карціны свету, якую адлюстроўвае мастак слова. У мовазнаўстве адносіны спалучальнасці, паслядоўнасці, сумежнасці, заснаваныя на лінейным суседстве моўных адзінак у тэксце, называюць сінтагаматычнымі адносінамі. Гэта сувязь на сінтаксічным ўзроўні закранае граматычна звязаныя члены сказа, часткі складаных сказаў [3, с. 11].

Асноўная частка. Прааналізуем сінтагаматычныя адносіны канцэпта «*лёс*» у паэзіі Уладзіміра Караткевіча як сродак адлюстравання моўнай карціны свету, увасобленай у яго творах. Адзначым, што ў «Глумацкім слоўніку беларускай літаратурнай мовы» азначэнне паняцця «*лёс*» падаецца наступным чынам: 1. Ход жыццёвых падзей, якія складваюцца незалежна ад волі чалавека; збег акалічнасцей. 2. Доля. 3. Развіццё чаго-небудзь; далейшае існаванне, будучыня [4, с. 317]. Энциклапедычны даведнік «Міфалогія беларусаў» вызначае дадзены канцэпт, як «персаніфікацыю незалежнага ад волі чалавека ходу падзей яго жыцця, вырашальны збег акалічнасцяў, долю. Можна меркаваць, што архаічны спосаб “сляпога” выбару — кідання, цягання, вылічэння, выбірання лёсаў (жараб’ёўка) і бачанне ў гэтым працэсе грознай праявы нейкіх надпрыродных сіл спарадзіла ўяўленне пра лёс, як прадвызначанасць, долю, наканаванасць» [5, с. 214]. Такім чынам, у моўнай карціне свету беларусаў лёс успрымаецца як метафізічная катэгорыя, якая прадвызначае жыццё чалавека па-за яго воляй, прычым сама асоба амаль не можа ўплываць на гэты працэс.

Пацверджанне такога меркавання знаходзім і ў паэзіі У. Караткевіча. Так, напрыклад, у вершы «І чаго гэта, таварыш...» канцэпт «*лёс*» з’яўляецца часткай граматычнай асновы сказа «*лёс закіне*», прэдыкатыўная сувязь, з аднаго боку, падкрэслівае суб’ектны характар канцэпта, з другога боку, дзеяслоў удакладняе незалежнасць праяўлення гэтага канцэпта ад волі чалавека: «*І чаго гэта, таварыш, // Так заўжды бывае, // Што ўдома часта марыш // Аб нязнаным краі? // А як лёс туды закіне // Сэрца сніць заўсёды // Пра звычайную асіну // На родным гародзе*» [6, с. 325]. Такую ж прадвызначанасць у межах падобнай граматычнай канструкцыі назраем у вершы «Песня колаў»: «*Лёс аднолькава нас адзначаў*» [6, с. 170].

У паэтычнай плыні У. Караткевіча сустракаецца адухаўленне канцэпта «*лёс*», якое праяўляецца праз яго персаніфікацыю ў выглядзе зваротка: «*Што ж ты помсціш мне, чалавечнасць, // Што ж ты, лёс, мне нічога не даў?*» [6, с. 377].

Атрыбутыўная характарыстыка канцэпта носіць неадназначны супярэчлівы характар і дэманструецца праз уключэнне яго ў спалучэнні, пабудаваныя па мадэлі «прыметнік + дзеяслоў»: «*нязбыты лёс*» («Нявесце Каліноўскага»), «*сумны лёс*» («Чырвоны шар»), «*чорны лёс*» («Перакаці-поле») і «*светлы лёс*» («Зімяная элегія»). Дапамагаюць удакладніць аўтарскую пазіцыю ў гэтых выпадках сінтагаматычныя адносіны. Словазлучэнне «*чорны лёс*» адносіцца да суб’екта «*народ*» і адлюстроўвае ацэнку аўтарам гістарычнага шляху беларускага народа як складанага і супярэчлівага. Доказам такога меркавання могуць стаць таксама радкі з паэмы «Зямля дзядоў»:

*Я ведаю, цяжкімі будуць годы,
А нам стаяць, не гнуцца як трысць,
Бо лёс славян і лёс майго народа —
Нялёгкае і гордае жыццё* [6, с. 320].

Словазлучэнне «*светлы лёс*» знаходзіцца ў іншым кантэксце:

*Былі ў яе нябачаныя вочы,
Падобныя на просінь у нябёс,
І сарамлівасць мілая, дзявочая,
І светлая была, як светлы лёс* [6, с. 48].

Адпаведна, у гэтым выпадку канцэпт «*лёс*» звязаны з суб’ектам «*дзяўчына*» і фіксуе традыцыйны для беларусаў погляд на яе як на ўвасабленне надзей і самых лепшых якасцей: чысціні, высакароднасці, праўдзівасці, дабрыні.

Сінтагаматычныя адносіны, выражаныя словазлучэннямі з дзеяслоўным кіраваннем, у складзе якіх прысутнічае канцэпт «*лёс*», у паэзіі У. Караткевіча сустракаюцца ў варыянтах «*бачыць лёс*» («Перакаці-поле»), «*абраць лёс*» («О вясна! Таполі! Свеце мілы!...»), «*сустракаць лёс*» («Чырвоны шар»). У гэтых сінтаксічных канструкцыях падкрэсліваецца наканаванасць жыццёвага шляху, незалежнасць лёсу ад волі чалавека. Нават у вершы «О вясна! Таполі! Свеце мілы!...», дзе сінтагаматычныя сувязі канцэпта «*лёс*» выражаюцца праз дзеяслоў у словазлучэнні «*абрала лёс*», падкрэсліваецца безвыходнасць гэтага «выбару» для людзей, немагчымасць іншага выйсця, цяжкае становішча: «*Заставайся ў клетцы залачонай — // Ты сама абрала гэты лёс*» [7].

Заклучэнне. Адзначым, што ў паэзіі Уладзіміра Караткевіча адлюстраванне моўнай карціны свету ў аспекце даследаванага канцэпта «*лёс*» з’яўляецца дастаткова традыцыйным і супадае з яго асэнсаваннем у беларускай фалькларыстыцы і міфалогіі. Вылучаныя сінтагаматычныя адносіны канцэпта «*лёс*» у прэдыкатыўнай аснове сказа («*лёс закіне*», «*лёс адзначаў*»), у словазлучэннях, пабудаваных па мадэлях дзеяслоўнага кіравання («*бачыць лёс*», «*абраць лёс*», «*сустракаць лёс*») і дапасавання («*нязбыты лёс*», «*сумны лёс*», «*чорны лёс*», «*светлы лёс*»), выражаюць моўную карціну свету, сугучную жыццёвай філасофіі беларусаў. Трактоўка названага вышэй канцэпта звязана з адчуваннем наканаванасці, прадвызначанасці жыццёвага шляху чалавека па-за яго воляй.

Спіс цытуемых крыніц

1. *Степанов, Ю. С.* Константы. Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. — М. : Языки русской культуры, 1997. — 824 с.
2. *Карасик, В. И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. — Волгоград : Перемена, 2002. — 477 с.
3. *Арцямёнак, Г. А.* Уводзіны ў мовазнаўства : метады рэкамендацыі / Г. А. Арцямёнак. — Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2016. — 45 с.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. — 2-е выд. — Мінск : БелЭн, 1999. — 784 с.
5. Міфалогія беларусаў: энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімовіч, В. Аўтушка ; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. — Мінск : Беларусь, 2011. — 607 с.
6. *Караткевіч, У.* Збор твораў : Вершы, паэмы : у 8 т. / У. Караткевіч. — Мінск : Маст. літ., 1987. — Т. 1. : Вершы, паэмы.— 431 с.
7. *Караткевіч, У.* О вясна! Таполі! Свеце мілы!... [Электронны рэсурс] / У. Караткевіч. — Рэжым доступу: https://knihi.com/Uladzimir_Karatkievic/O_viasna_Tapoli_Sviecie_mily.html. — Дата доступу: 26.09.2021.

Репозиторий БарГУ